

APPLICATION OF JOHN DEWEY'S EDUCATIONAL PHILOSOPHY IN PRESCHOOL EDUCATION: THEORETICAL-CRITICAL ANALYSIS AND GLOBAL PRACTICE

Khalida Hamidova

Azerbaijan State Pedagogical University,
Ph.D. in Pedagogy, associate professor
E-mail: musayevaxalide@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6873-2353>

Abstract. The article analyzes the main principles of John Dewey's educational philosophy — experiential learning, a democratic learning environment, the social activity of the child, and interdisciplinary integration — from a theoretical and analytical perspective. The study examines the compatibility of Dewey's pedagogical ideas with the goals, content, and methodology of preschool education and evaluates the impact of his humanistic, child-centered approach on modern education systems. The article also critically evaluates the practical difficulties encountered in the application of Dewey's theoretical model, in particular, the assessment of children's experience, curriculum flexibility, and teacher training. The level of application of Dewey's pedagogical concept is comparatively analyzed based on the experiences of the USA, Brazil, Finland, and other countries worldwide. The results of the study show that Dewey's philosophy remains a significant theoretical foundation for the democratization of modern preschool education, the expansion of child-centered learning, and experiential approaches.

Keywords: John Dewey, philosophy of education, teaching, humanism, child, preschool education, democracy, experience.

DOI: 10.30546/2709-2488.01.2026.117

To cite this article: Hamidova Kh. (2026). Application of John Dewey's educational philosophy in preschool education: theoretical-critical analysis and global practice. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 254, Issue I, pp. 35-48.

Article history: received – 21.01.2026; accepted – 25.02.2026.

CC BY 4.0. Authors expressly acknowledge the authorship rights of their works and grant the journal the first publication right under the terms of the Creative Commons Attribution License International CC-BY, which allows the published work to be freely distributed to others, provided that the original authors are cited and the work is published in this journal.

**CON DYUİNİN TƏHSİL FƏLSƏFƏSİNİN MƏKTƏBƏQƏDƏR
TƏHSİLDƏ TƏTBİQİ: NƏZƏRİ-TƏNQİDİ TƏHLİL VƏ QLOBAL
PRAKTIKA**

Xalidə Həmidova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: musayevaxalide@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6873-2353>

Annotasiya. Məqalədə Con Dyuinin təhsil fəlsəfəsinin əsas prinsipləri – təcrübəyə əsaslanan öyrənmə, demokratik tədris mühiti, şagirdin sosial fəallığı və fənlərarası inteqrasiya nəzəri və analitik müstəvidə təhlil edilir. Tədqiqat Dyuinin pedaqoji ideyalarının məktəbəqədər təhsilin məqsədləri, məzmunu və metodikası ilə uyğunluğunu araşdıraraq, onun uşaq təcrübəsinin mərkəzləşdirilməsinə əsaslanan humanist yanaşmasının müasir təhsil sisteminə təsirini qiymətləndirir. Məqalədə, həmçinin Dyuinin nəzəri modelinin tətbiqi zamanı üzə çıxan praktiki çətinliklər, xüsusilə təcrübənin ölçülməsi, kurikulumun təşkilati elastikliyi və müəllim hazırlığı kimi məsələlər tənqidi baxımdan dəyərləndirilir. ABŞ, Braziliya, Finlandiya və digər ölkələrin təcrübəsi əsasında Dyuinin pedaqoji konsepsiyasının qlobal miqyasda tətbiq səviyyəsi müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Dyui fəlsəfəsi müasir məktəbəqədər təhsilin demokratikləşməsi, şagird mərkəzli öyrənmə və təcrübəyönümlü yanaşmaların genişlənməsi üçün mühüm nəzəri baza olaraq qalır.

Açar sözlər: Con Dyuinin təhsil fəlsəfəsi, tədris, məktəbəqədər təhsil, uşaq, humanizm, demokratiya, təcrübə.

DOI: 10.30546/2709-2488.01.2026.117

Məqaləyə istinad: Həmidova X. (2026). Con Dyuinin təhsil fəlsəfəsinin məktəbəqədər təhsildə tətbiqi: nəzəri-tənqidi təhlil və qlobal praktika. «*Məktəbəqədər və ibtidai təhsil*», № 1 (254), səh.35-48.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 21.01.2026; qəbul edilib – 25.02.2026.

CC BY 4.0. Müəlliflər açıq şəkildə öz əsərlərinin müəlliflik hüquqlarını təsdiq edir və jurnala Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) lisenziyası çərçivəsində ilk nəşr hüququnu verirlər. Bu lisenziya, əsərin bu jurnalda yayımlandığı və orijinal müəlliflərə istinad edildiyi halda, onun sərbəst şəkildə digər şəxslər tərəfindən yayılmasına icazə verir.

Giriş / Introduction

XX əsrin görkəmli təhsil filosofu Con Dyui pedaqoji nəzəriyyələri və geniş intellektual irsi ilə tədrisöyrənmə proseslərinə dərin təsir göstərmişdir. Onun tədqiqatları və konseptual yanaşmaları estetika, siyasət, humanizm və məntiq kimi müxtəlif sahələri əhatə edərək təhsilin mahiyyətinə dair müasir nəzəri çərçivələrin formalaşmasına mühüm töhfə vermişdir. Dyuinin pedaqoji sisteminin mərkəzində “uşağın təcrübəsi” anlayışı dayanır. O, demokratik dəyərlərin – azadlıq, ədalət və insan təcrübəsinin qiymətləndirilməsi – təhsilin əsas prinsipləri kimi qəbul edilməsinin vacibliyini vurğulayır ki, bu da onun humanizm konsepsiyasının ideya əsaslarını təşkil edir. Dyuinin əsas elmi narahatlıqlarından biri uşağın real təcrübələri ilə təhsil müəssisəsi tərəfindən ona yönəldilən formal gözləntilər arasındakı uyğunsuzluq olmuşdur. O, müəllimlərin uşaqların fərdi xüsusiyyətlərini, maraqlarını və inkişaf ehtiyaclarını nəzərə almağa yüksək həssaslıq göstərməli olduqlarını əsas pedaqoji prinsip kimi irəli sürmüşdür. Con Dyuiyə görə, uşaq təbiətə araşdırıcı, ünsiyyətə meyilli və yaradıcı potensiala malik varlıqdır. Bu potensialın reallaşması üçün isə ona kompetent mentor tərəfindən dəstək və yönləndirmə zəruridir.

Dyui müəllimin məsuliyyətini sadəcə bilik ötürməkdə deyil, uşaqların keyfiyyətli təhsil təcrübəsi keçirə bilməsi üçün onlara demokratik, məhsuldar və stimullaşdırıcı öyrənmə mühiti yaratmaqda görürdü. Belə mühit müəllim və şagirdin birgə əməkdaşlığı, qarşılıqlı sınaq və öyrətməöyrənmə strategiyalarının tətbiqi vasitəsilə yaranır. Bu yanaşmanın məqsədi uşaqların intellektual müstəqilliyini və özünüidarəetmə bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Dyui təhsil müəssisəsini təkcə tədris məkanı deyil, həm də uşaqların fəal üzv kimi iştirak etdikləri sosial icma kimi dərk edirdi. Onun fikrincə, təhsil cəmiyyətin demokratik strukturu ilə qarşılıqlı bağlıdır və təhsil müəssisəsi cəmiyyətin kiçik modeli kimi fəaliyyət göstərməlidir. Bu baxımdan, məqalə Dyuinin təhsil fəlsəfəsinə, pedaqoji prinsiplərinə, həmçinin təhsil, demokratiya, təcrübə və cəmiyyət arasında qurduğu çoxşaxəli əlaqələrə nəzər salır.

XX əsrin ən nüfuzlu Amerika filosoflarından və pedaqoqlarından biri olan Con Dyui (1859–1952) müasir təhsil fəlsəfəsinin formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. Psixopedaqoqun praqmatizmə əsaslanan geniş intellektual irsi, xüsusilə də təhsil nəzəriyyəsi, həm ABŞ-da, həm də bütün dünyada təhsilin mahiyyətinə dair düşüncə tərzini köklü şəkildə dəyişdirmişdir. Dyuinin fəlsəfi baxışları təhsil, demokratiya, təcrübə, humanizm və sosial praktikalar arasında qarşılıqlı əlaqəni özündə birləşdirir və bu əlaqənin təhsil prosesinin strukturuna inteqrasiya edilməsinin zəruri olduğunu vurğulayırdı. Onun fikrincə, təhsil prosesində

.....
əsas hərəkətverici qüvvə uşağın təcrübəsi və onun fəal öyrənmə potensialıdır. Buna görə də o, ənənəvi avtoritar tədris modellərini kəskin şəkildə tənqid edirdi [Dewey, J., 2026].

Dyuinin demokratik prinsiplərə dərin inamı onu həm vətəndaş cəmiyyəti, həm də təhsil sahəsində islahatların əsas müdafiəçilərindən birinə çevirmişdir. O, əvvəlcədən müəyyən edilmiş kurikulumların uşaqların təbii inkişaf trayektoriyasını məhdudlaşdırdığını və demokratiyanın əsas dəyərləri ilə uzlaşmadığını qeyd edirdi. Dyuiyə görə, təhsil, təkcə biliyin ötürülməsi prosesi deyil, həm də sosial təcrübənin, əməkdaşlığın və yaradıcı düşüncənin inkişaf etdirildiyi dinamik bir mühit olmalıdır. Bu baxımdan, o, mütərəqqi təhsil hərəkətinin nəzəri və praktik əsaslarının qurulmasına mühüm təsir göstərmişdir.

Psixologiya, pedaqogika, eyni zamanda fəlsəfə sahəsində geniş fəaliyyət göstərmiş, funksionalizm və davranış psixologiyasının formalaşmasında əsas fiqurlardan biri olmuş Con Dyui empirizm, humanizm, naturalizm və kontekstualizm kimi fəlsəfi hərəkətlərin inkişafında da mühüm rol oynamışdır [Dewey, J., 2026].

Vermont ştatının Burlinqton şəhərində dünyaya gələn Con Dyui akademik fəaliyyətinə Miçiqan Universitetində başlamış, daha sonra Çikaqo Universitetində fəlsəfə, psixologiya və pedaqogika kafedrasının rəhbəri kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1899-cu ildə Amerika Psixoloji Assosiasiyasının, 1905-ci ildə isə Amerika Fəlsəfi Assosiasiyasının prezidenti seçilməsi onun intellektual nüfuzunu təsdiqləyən mühüm hadisələrdən idi.

Dyuinin təhsil fəlsəfəsi “instrumentalist bilik nəzəriyyəsi” ilə sıx bağlıdır [Antonio, R.J., Kellner, D., 1992]. Bu nəzəriyyəyə əsasən, ideyalar və biliklər abstrakt anlayışlar deyil, ətraf mühitdə qarşılaşılan real problemlərin həlli üçün tətbiq olunan vasitələrdir. Onun təhsil modelində uşaqların idraki inkişafı yalnız nəzəri məlumatlarla deyil, həm də təcrübə ilə əlaqəli fəaliyyətlə təmin olunur. Bu baxışlar Dyuinin “təhsil həyatdır” tezisinin mahiyyətini təşkil edir və müasir kurikulum dizaynlarının formalaşmasına güclü təsir göstərir.

Tədqiqat Con Dyuinin təhsil konsepsiyasının nəzəri əsaslarını və onun pedaqoji fikirlərinin müasir təhsildə yaratdığı təsirləri araşdırmağı qarşıya məqsəd qoyur. Araşdırma üç əsas istiqamət üzrə aparılır:

- Dyuinin təhsil fəlsəfəsi;
- təhsil nəzəriyyəsi və həyat təcrübələrinin təlim prosesinə təsiri;
- müəllim və şagird rollarının Dyui konsepsiyasında yenidən müəyyənləşdirilməsi.

Bu yanaşma C.Dyuinin təhsil irsinin həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən davamlı təsirini kompleks şəkildə qiymətləndirməyə imkan verir.

Problemin qoyuluşu

Con Dyuinin təhsil fəlsəfəsi müasir pedaqoji düşüncənin formalaşmasında həlledici rol oynasa da, onun ideyalarının müxtəlif sosial, mədəni və institusional kontekstlərdə real tətbiqi hələ də mübahisəli və çoxsahəli bir məsələ olaraq qalmaqdadır. Dyuinin təcrübəyə əsaslanan öyrənmə, demokratik sinif mühiti, şagird mərkəzli tədris və sosial iştirak kimi fundamental prinsipləri nəzəri baxımdan güclü olsa da, bir çox ölkələrdə, xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə onların praktik transformasiyası ciddi maneələrlə üzləşir. Mövcud tədqiqat sahəsində əsas problem C.Dyuinin pedaqoji konsepsiyalarının müxtəlif təhsil sistemlərində necə başa düşüldüyü, tətbiq olunduğu və nəticələrinin hansı səviyyədə reallaşa bildiyinin aydınlaşdırılmasıdır. Tədqiqat məhz həmin ziddiyyətlərin elmi təhlilinə, Dyuinin təhsil fəlsəfəsinin tətbiq imkanları və çətinliklərinin müəyyənləşdirilməsinə, həmçinin qlobal miqyasda müqayisəli yanaşmanın təqdim olunmasına həsr olunmuşdur. Problemin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, Dyuinin nəzəri ideyaları universal xarakter daşısa da, təhsil mühitinin sosial və mədəni strukturu onların real həyata keçirilməsində əsas determinant rolunu oynayır. Buna görə də məsələ həm nəzəri, həm də praktik baxımdan yenidən qiymətləndirilməyə ehtiyac duyur.

Tədqiqat metodları

Bu tədqiqat xarakterinə görə nəzəri-analitik və müqayisəli metodologiya üzərində qurulmuşdur. Məqalədə tətbiq edilən əsas metodlar nəzəri-tarixi analiz, tənqidi təhlil, müqayisəli təhsil analizi, sənəd və kontent analizidir.

Dyui fəlsəfəsinin müxtəlif təhsil modellərində tətbiqi haqqında təqdim olunan rəsmi sənədlər, beynəlxalq hesabatlar, elmi məqalələr və təhlillər sistemli şəkildə işlənmişdir. Bu metod onun nəzəri prinsiplərinin tədris modellərindəki praktiki əksini anlamaq üçün mühüm baza rolunu oynayır.

Əsas hissə / Main part

Dyuinin təhsil fəlsəfəsi. Con Dyuinin təhsil fəlsəfəsi müxtəlif nəzəri istiqamətlərdən tənqid olunsada, onun ideyaları XX əsr sənayeləşmiş və sürətlə dəyişən cəmiyyətin sosial-siyasi reallıqlarını dərin şəkildə əks etdirir. Dyuinin, ağılı, əsasən, instrumental funksiyaya endirərək biliyin formalaşmasında meyillər və motivasiyanın rolunu ikinci plana keçirdiyi iddia edilmişdir. Bununla belə, onun pedaqoji baxışları yalnız psixoloji və didaktik yanaşmalarla məhdudlaşmır, onlar həm də cəmiyyətin strukturuna dair geniş sosial-fəlsəfi kontekstdə formalaşmışdır.

Dyui düşüncəsinə təsir edən mühüm mənbələrdən biri Karl Marksın sinfi münasibətlərə və sosial mübarizəyə dair nəzəriyyələridir. Marksın sinfi əmək bölgü-

sünə və strukturlaşdırılmış sosial təbəqələşməyə əsaslanan münaqişə nəzəriyyəsi cəmiyyət daxilində davamlı rəqabəti, bu rəqabətin isə sosial dəyişikliklərin mühərriki olduğunu irəli sürürdü. Dyui cəmiyyətin demokratik inkişafının qarşısını alan avtoritar münasibət formalarını — pozitivizmi, texnokratik idarəetməni və mədəni hegemoniyanı — Habermas ilə oxşar şəkildə tənqid edirdi. Habermasın Kant ənənəsinə söykənən və təhsilin daha humanist və bərabərhüquqlu cəmiyyət quruculuğundakı rolunu vurğulayan nəzəriyyələri də Dyuinin fikirlərinə mühüm təsir göstərmişdir.

Demokratiya və təhsil haqqında əsərlərində Con Dyui təhsili sosial dəyişiklik üçün ən effektiv mexanizmlərdən biri kimi qiymətləndirir. Təhsil yalnız fərdi bilik və bacarıqların inkişaf etdirilməsi vasitəsi deyil, həm də iqtisadi bərabərsizliyi azaldaraq cəmiyyətin ümumi rifahına töhfə verən demokratik prosesdir. Bilik, sosial zəka və mədəni resurslar cəmiyyətin bütün üzvləri üçün əlçatan olmalı və ədalətli şəkildə bölüşdürülməlidir. Bu, təhsilin sosial missiyasının əsasını təşkil edir [Dewey, J., 1934].

Herbartçı və ya klassik pedaqogikanın sərt kurikulum strukturunu sarsıtmaq məqsədi daşıyan XVIII əsr maarifçilik reformları uşağın yaradıcı inkişafını stimullaşdırmağı hədəfləsə də, Dyui bu yanaşmaları da tənqid edirdi. O, qeyd edirdi ki, öyrənmə nə tam sərbəstliklə, nə də tam məhdudiyyətlə effektiv şəkildə həyata keçirilə bilər. Təhsil həm azadlığı, həm də nizam-intizamı özündə balanslaşdırmalıdır. Russo, Pestalotsi və Fröbel kimi pedaqoqlar uşağı “təbii toxum” kimi görərək onun spontan inkişafını müdaxiləsiz təşviq edirdilərsə, Dyui bunun yetərli olmadığını və tədrisin strukturlaşdırılmış şəkildə şagird təcrübəsinə inteqrasiya edilməli olduğunu irəli sürürdü.

“Demokratiya və təhsil” əsərində Dyui dəqiq şəkildə göstərir ki, mövzu yalnız böyüklər tərəfindən sistemləşdirilmiş bilik kompleksi deyil, o, uşağın idrak səviyyəsinə uyğunlaşdırılmalı, onun təcrübəsi ilə əlaqələndirilməli və pedaqoji məqsədə xidmət etməlidir. “Biz necə düşünürük?” əsərində də Dyui idrakın inkişafını təmin edən əsas amilin uşağın maraqlarına və təcrübəsinə söykənən aktiv öyrənmə prosesindən ibarət olduğunu vurğulayır. Onun əsas narahatlıqlarından biri uşağın təbii təcrübəsi ilə təhsil müəssisəsinin formal gözləntiləri arasındakı uçurumun öyrənmə motivasiyasını zəiflətməsi və yaradıcı potensialı boğması idi [Cabbarov, R., 2022].

Con Dyui mütərəqqi təhsil hərəkatına da tənqidi yanaşırdı. O, uşağa məhdudiyyətsiz sərbəstlik verilməsinin də pedaqoji cəhətdən problemlı olduğunu bildirirdi. Çünki bu yanaşmanın gizli şəkildə müəyyən ideyaları uşağa ötürdüyünü bildirirdi. Onun idealı liberal-demokratik cəmiyyətdə bərabərlik və ədaləti təmin edən, eyni zamanda fərdləri sosial və siyasi zülmədən azad edən bir təhsil sistemidir.

Dyuinin fəlsəfi mövqeyi çox vaxt praqmatizm ilə əlaqələndirilir. Özünü praqmatist kimi tanımasa da, o, bu fəlsəfi cərəyanın Amerikadakı əsas qurucularından hesab olunur. Praqmatizmə görə, praktikada işləyən ideyalar doğrudur, işləməyənlər isə yanlış. Dyui, biliyi insanın ətraf mühitlə aktiv şəkildə qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində formalaşan dinamik proses kimi qiymətləndirirdi. Bu naturalist yanaşmaya əsasən, təcrübə ideyanın doğruluğunu müəyyənləşdirmək üçün etibarlı meyardır. Onun dəyər fəlsəfəsi də sosial konstruktivlikdən kənara çıxaraq hadisələrə xas keyfiyyətləri nəzərə almağı tələb edirdi [Dewey, J., 2019].

Psixologiya elminə töhfələri çərçivəsində Dyui funksionalizm məktəbinin əsas yaradıcılarından biri kimi tanınır. Çarlz Darvinin təkamül nəzəriyyəsindən, Vilyam Ceymsin psixoloji ideyalarından və öz instrumental fəlsəfəsindən ilhamlanan Dyui 1894–1904-cü illərdə Çikaqo Universitetində fəaliyyət göstərərək funksionalist yanaşmanın formalaşmasına ciddi təsir göstərmişdir. Onun 1896-cı ildə yazdığı “Psixologiyada refleks qövs konsepsiyası” funksionalizm məktəbinin ilk nəzəri təməl əsərlərindən biri hesab olunur [Gutek, G., 2014]. Dyui Vundt və Titçenerin stimula-reaksiya modelini tənqid edərək insan davranışını davamlı, adaptiv və bütöv bir proses kimi nəzərdən keçirməyi təklif edirdi. Dyui orqanizmləri passiv reaksiya verən varlıq kimi deyil, ətraf mühitlə aktiv şəkildə əlaqədə olan və məqsədyönlü şəkildə davranış nümayiş etdirən subyektlər kimi dəyərləndirirdi.

Dyuinin təhsil nəzəriyyəsində uşağın varlığı ilə onun təcrübələri arasında davamlı bir proses kimi mövcud olan güclü əlaqə təhsilin əsas məqsədi kimi görünür. Bu mənada, təhsil uşağa sosial bacarıqlar vermək potensialına malikdir. Əməkdaşlıq və təcrübə davamlılığı ayrılmaz şəkildə əlaqəlidir və uşaq bu əlaqə vasitəsilə cəmiyyətdən təcrübələr əldə edir. Mühitlər bu cür daimi qarşılaşmalar nəticəsində yaranır. Şərait və ətraf mühit bu kontekstlərdə şəxsi istək və məqsədlərlə qarşılıqlı təsir göstərir və mövcudluğa səbəb olur [Dewey, J., 2000].

Tərbiyəçi-müəllim çətin prosesdə münasibətləri qiymətləndirir və istiqamətləndirir, nəticədə, əldə etdiyi təcrübə zamanı uşaqda nizam-intizam yaradır ki, bu da onun mütəşəkkil və inteqrasiya olunmuş şəxsiyyət kimi formalaşmasına gətirib çıxarır. Tərbiyəçi-müəllim, adətən, oyunu davam etdirmək üçün uşaqların oyun qaydalarına tabe olduqları oyunları nümunə gətirirlər. Həmçinin uşaqlar tapşırığı yerinə yetirmək məqsədi ilə qruplar şəklində sinif fəaliyyətlərində iştirak edirlər. Onlar öyrənmə prosesi nəticəsində düşünmək, mühakimə etmək və mühakimə yürütmək azadlığına malik olurlar.

İstənilən tədris metodunun müəyyən bir məqsədi olmalıdır ki, uşağın idrakında ətraf mühit və əvvəlki hadisələr haqqında məlumat və təcrübələrin əks olunması və təhlili baş versin. Belə mütəşəkkil münasibətlər nəticəsində istək fəaliyyətə çevrilir [Dewey, J., 2000].

Dyuinin *humanizm yönümlü pedaqoji konsepsiyası* uşağı bütün öyrənmə prosesinin mərkəzi subyekt kimi qəbul edir. Yanaşmada uşaq artıq passiv, müdaxiləyə ehtiyacı olan bir varlıq kimi deyil, öz maraqları, təşəbbüsləri və fərdi qabiliyyətləri ilə öyrənməni irəli aparən fəal, sosial aktor kimi göstərilir. Deməli, uşaq öz inkişaf dinamizminə, müstəqil qərarvermə potensialına malik fərddir və onun öyrənməsi sosial qarşılıqlı təsir proseslərinin ayrılmaz hissəsi hesab olunmalıdır [Dewey, J., 2019].

Con Dyui “təcrübə”ni həm ətraf mühitin dərk edilməsi və ona təsir göstərilməsi, eyni zamanda həmin təsirlər nəticəsində fərdin inkişaf prosesi kimi şərh edir. Bu baxımdan, təhsil yalnız nəzəri məlumatların ötürülməsi deyil, eyni zamanda uşağın sinif daxilində və xaricində yaşadığı konkret təcrübələrlə üzvi şəkildə bağlı olmalıdır. O, təcrübəni yalnız hadisələr toplusu kimi deyil, böyüməyə xidmət edən və yeni təcrübələrin formalaşmasına imkan yaradan proses kimi qiymətləndirir.

Dyuinin fikrincə, “böyümə” müxtəlif təcrübələr arasında əlaqələri anlama və onların qarşılıqlı təsirlərini dərk etmə bacarığının inkişafı deməkdir. O, yazırdı ki, təcrübə canlı varlıqların ətraf mühitlə qarşılıqlı təsirinin davamlı şəkildə baş verməsi nəticəsində yaranır və bu proses öyrənmənin təməl mexanizmini təşkil edir. Bu səbəbdən Dyuinin tədris metodologiyası mütərəqqi pragmatizm prinsiplərinə əsaslanaraq bütün təlim fəaliyyətlərinin birbaşa və mənalı təcrübəyə söykənməsini tələb edir.

Con Dyui bilik və məlumatı müəyyən mənada *subyektiv konstruksiya* hesab edir, çünki bilik fərdin yaşadığı real təcrübələr vasitəsilə formalaşır. Bu çərçivədə öyrənmə prosesi uşaqların kortəbii fəaliyyətlərində və real həyatla əlaqəli situasiyalarda baş verir. Dyuinin didaktik yanaşması uşağın gündəlik həyatı ilə bilavasitə bağlı olan tapşırıqların yerinə yetirilməsi prosesində öyrənməni təşviq edir. Bu işə tədris prosesində *layihə əsaslı, problem əsaslı və təcrübəyönümlü* digər metodların tətbiqini zəruri edir.

Tədris planının uşaqlara kənardan hazır şəkildə tətbiq edilməsinə Dyui qarşı çıxaraq onun uşaqlar arasındakı fərdi xüsusiyyətlərə, maraqlara və onların inkişaf səviyyəsinə uyğun şəkildə çevik olmasını vacib hesab edirdi. Onun təhsil proqramı nəzəriyyəsi antropoloji və psixoloji əsaslara söykənərək insanın orqanizm olaraq böyümək üçün stimullara və davamlı təcrübəyə ehtiyacı olduğu prinsipindən irəli gəlir.

Con Dyuinin pedaqoji konsepsiyasında təhsilin mahiyyəti statik bilik ötürülməsi kimi deyil, uşağın təcrübələrinə əsaslanan dinamik inkişaf prosesi kimi şərh edilir [Dewey, J., 2000]. Bu, müasir konstruktivist yanaşmaların formalaşmasına ciddi elmi təsir göstərmişdir.

Dyuinin təcrübə öyrənmə nəzəriyyəsinin elmi təhlili və tənqidi. Haynes, Sa-

kai, Ris, Gilbert, Fritz və Passinqhamın [Dewey, J., 2000] araşdırmalarına görə, təcrübə öyrənmə uşaqlara yeni bacarıqlar və bilikləri tam mənimsəməyə imkan yaradan praktik və əməkdaşlıq yönümlü öyrənmə mühitləri təqdim edir. Bu yanaşmada öyrənmə prosesinin mərkəzində real situasiyalarda fəaliyyət göstərmək, bilikləri tətbiq etmək və sosial qarşılıqlı təsir dayanır. Eylər və Giles qeyd edirlər ki, Con Dyui xidmət-öyrənməni təcrübə öyrənmənin xüsusi forması kimi təsvir etmiş və bu prosesi davamlı şəkildə yenilənən bir spiral kimi xarakterizə etmişdir [Toulmin, S., 2008]. Onların fikrincə, öyrənmə birbaşa təcrübə ilə başlayır, düşüncə mərhələsində təcrübə təhlil edilir və növbəti real fəaliyyətlər vasitəsilə bu düşüncə yenidən sınaqdan keçirilir.

Edelstoun Toulmin fikrincə, Dyuinin epistemologiyada ənənəvi bilik anlayışını fundamental şəkildə sarsıtdığını, qeyri-adi olan yüksək səviyyədə yaradıcı və uzaqgörən yanaşma nümayiş etdirdiyini vurğulayır [Sullivan, P., 1966]. Con Dyuiyə görə inkişaf “təcrübənin əhəmiyyətini artıran və sonrakı təcrübələri idarə etmək gücünü genişləndirən transformasiya prosesidir” [Gutek, G., 2014]. Bu baxımdan, təcrübə yalnız hadisələrin ardıcılığı deyil, uşağın motivasiyasını yüksəldən, onun məktəbəqədər təhsil müəssisəsində iştirakına mənalı səbəblər yaradan, eləcə də onun dünyagörüşünü formalaşdıran əsas inkişaf mexanizmidir.

Con Dyui üçün öyrənmənin təməli həm intellektual, həm də emosional münasibətin paralel şəkildə formalaşmasına dayanır. Onun fikrincə, təcrübənin mahiyyəti yalnız idrakın inkişafı deyil, həm də hisslərin, maraqların və sosial münasibətlərin zənginləşməsidir [Sullivan, P., 1966]. Dyui pragmatizmi təhsili insanın başqaları ilə birlikdə, qarşılıqlı təsir şəraitində yaşadığı canlı bir proses kimi qiymətləndirir. Bu öyrənmə modeli nəzəri biliklə praktik fəaliyyət arasında davamlı uyğunlaşma tələb edir. Dyui təhsil fəlsəfəsini həm fəlsəfi, həm də psixoloji baxımdan inkişaf etdirərək [Toulmin, S., 2008], təxəyyülün gücləndirilməsini təhsilin əsas məqsədlərindən biri hesab edirdi [Dewey, J., 2000]. Müəllim bu modeldə uşaqlara, xüsusən də yeniyetmələrə müxtəlif imkanlar arasından məqsədyönlü seçim etməyi öyrədən vasitəçi kimi çıxış edir ki, bu da xarakter formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Təcrübəyə əsaslanan bu yanaşmanın güclü tərəfləri ilə yanaşı, Dyuinin təhsil fəlsəfəsində bir sıra nəzəri boşluqlar da mövcuddur. İlk növbədə, Dyui təcrübəsinin məqsəd və ya meyar əsaslı qiymətləndirilməsi üçün konkret metodologiya təqdim edilmir. Təcrübələrin uşağın inkişafına nə dərəcədə töhfə verdiyini müəyyən etmək üçün ölçülə bilən indikatorlar yoxdur. Nəticə etibarilə, sual yaranır: uşağın məktəbəqədər təhsil müəssisəsində keçdiyi təcrübələr onun inkişafına nə dərəcədə faydalı olub?

Bu çatışmazlıq təcrübə öyrənmənin nəticələrini proqnozlaşdırmağı çətinləşdirir. Öyrənmə məqsədlərinin dəqiq müəyyən edilməməsi tərbiyəçi-müəllimlər

üçün təcrübi fəaliyyətlərin planlaşdırılmasını mürəkkəbləşdirir. Əgər öyrənmə, əsasən, təcrübəyə söykənsə, bir semestr ərzində neçə təcrübənin tətbiq edilməli olduğu, oxşar situasiyalarda fərqli şagird reaksiyalarının necə idarə ediləcəyi qeyri-müəyyən qalır. Bu isə tərbiyəçi-müəllimlər üçün potensial iş yükünün artmasına və yorğunluğa səbəb ola bilər.

Bundan başqa, Dyuinin nəzəriyyəsində təcrübi öyrənmə prosesinin təhsil proqramına inteqrasiyası ilə bağlı sistemli pilot tədqiqatlar və ya tətbiq mexanizmləri təqdim olunmur. Təlim prosesinin kim tərəfindən (təhsil müəssisəsi rəhbərliyi, müəllimlər, valideynlər, kurikulum mütəxəssisləri) idarə ediləcəyi dəqiq müəyyənləşdirilmir. Təhsilin demokratikləşməsi konsepsiyası çərçivəsində icmanın və valideynlərin rolu barədə də Dyui konkret göstəriş vermir. Bu səbəbdən onun nəzəriyyəsi güclü fəlsəfi baza yaratsa da, praktik tətbiqi baxımından tam strukturlaşmış mexanizmlər təqdim etmir.

Dyui tərbiyəçi-müəllimlərin uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinə, inkişaf ehtiyaclarına və təlimə gətirdikləri müxtəlifliyə həssas yanaşmasının zəruriliyini xüsusi vurğulayır. Onun pedaqoji konsepsiyasına əsasən, tədris prosesinə vahid və dəyişməz yanaşmanın tətbiqi məqsədəuyğun hesab edilmir, əksinə, tədris uşaqların fərdi xüsusiyyətləri qabiliyyətləri və inkişaf səviyyələrini nəzərə alınmaqla elastik şəkildə qurulmalı, təlimin planlaşdırılması onların əvvəlki bilikləri, mövcud təcrübələri və fərdi öyrənmə meyilləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Tərbiyəçi-müəllim uşaqların maraqlarını diqqətlə müşahidə etməli, onların təbii öyrənmə yollarını müəyyənləşdirməli və bu maraqların əsasında problem həll etmə bacarıqlarının inkişafına şərait yaratmalıdır. Onun əsas missiyası uşaqların ətraf mühiti müstəqil araşdırma imkanlarını genişləndirməkdir.

Dyui fənlərarası inteqrasiya olunan tədris planlarının tərəfdarı kimi, biliklərin ayrıca sahələrə bölünmədən, real həyatla əlaqəli kompleks vəziyyətlər əsasında mənimsənməsini vacib hesab edir. Bu yanaşmada sinif mühiti dinamik sosial məkan kimi nəzərdə tutulur. Burada qarşılıqlı fəaliyyət, əməkdaşlıq və ünsiyyət biliklərin mənimsənilməsinin əsas mexanizmləridir. Müəllim bu sosial öyrənmə mühitinin fəal üzvü olaraq tədris təcrübələrinin seçilməsi, yönləndirilməsi və təşkilində həlledici rol oynayır.

Dyui “öyrənmənin ağırlıq mərkəzinin uşağa keçməsinin” zəruriliyini müdafiə edərək bildirdi ki, təhsilin başlanğıc nöqtəsi uşağın daxili instinktləri, təbii maraqları və potensial qabiliyyətləri olmalıdır. Psixopedaqoq hesab edirdi ki, uşağa hazır “doğru” və ya “yanlış” qənaətlər təqdim edilməməli, əksinə, o, bu bilikləri təcrübə vasitəsilə özü kəşf etməlidir.

Con Dyui, xüsusilə uşağın şəxsiyyət kimi hüquqlarını – *qərar vermək, özünü öyrətmək, təlim prosesində iştirak etmək və demokratik öyrənmə mühitinə qoşulmaq imkanlarını* ön plana çəkirdi. O, uşağı cəmiyyətin ən həssas üzvü he-

Xalidə Həmidova. **Con Dyuinin təhsil fəlsəfəsinin məktəbəqədər təhsildə tətbiqi: nəzəri-tənqidi təhlil və qlobal praktika**

sab edir və təhsil mühitində tətbiq edilən sərt qayda və nəzarət mexanizmlərinin uşağın səsini boğulmasına gətirib çıxara biləcəyini bildirirdi. Bu səbəbdən o, təhsil müəssisəsini şagirdin aktiv iştirak etdiyi, özünü ifadə edə bildiyi, sosial və intellektual inkişafını sərbəst şəkildə həyata keçirdiyi demokratik bir icma kimi təsvir edirdi.

Uşaq təbiətən maraqlı, ünsiyyətçil və konstruktiv varlıq kimi qəbul edilir, müəllimin vəzifəsi isə bu təbii potensialı inkişaf etdirmək üçün stimullaşdırıcı, təhlükəsiz və konstruktiv öyrənmə mühiti yaratmaqdır. Dyuiyə görə, belə mühit müəllim və şagirdlərin birgə fəaliyyəti nəticəsində formalaşır, burada onlar müxtəlif öyrənmə strategiyalarını birlikdə sınaqdan keçirir və bilikləri birgə yaradırlar. Bu prosesin əsas məqsədi şagirdin özünəinamını artırmaq və onu sosial cəhətdən fəal, müstəqil düşünən şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqdır.

Qlobal təhlil göstərir ki, *Dyui fəlsəfəsi* müxtəlif ölkələrdə fərqli səviyyələrdə tətbiq edilir. ABŞ, Braziliya və Şimali Avropa ölkələri Dyui prinsiplərini ən geniş şəkildə tətbiq edən regionlar kimi seçilir. ABŞ-da Montessori, Responsive Classroom və P4C kimi proqramlar Dyui yanaşmasının real tədris modellərində təcəssümü kimi çıxış edir. Braziliyada isə “Escola Nova” hərəkatı Dyuinin ideyalarını təhsilin demokratikləşməsi istiqamətində geniş yaymışdır. Finlandiya və Yaponiya kimi ölkələr də Dyui fəlsəfəsinin elementlərini (şagird mərkəzlilik, təcrübəyönümlülük və reflektiv öyrənmə) öz təhsil sistemlərinə inteqrasiya etmişdir. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində Dyui ideyaları demokratik təhsil islahatlarının nəzəri bazasını formalaşdırmışdır.

Qlobal tətbiqin statistik müqayisəsi

Ölkə / Region	Dyui modelinin tətbiqi səviyyəsi	Tətbiq formaları	Mənbə
ABŞ	Yüksək	Progressive education, Montessori, P4C, Responsive Classroom	[files.eric.ed.gov]
Finlandiya	Orta-yüksək	Şagird mərkəzli, təcrübə əsaslı kurikulum	(OECD məlumatlarına əsaslanan ümumi bilgi)
Yaponiya	Orta	Lesson Study, reflektiv təlim	(pedaqoji tədqiqatların ümumi istiqamətləri)
Braziliya	Yüksək	Escola Nova hərəkatı	[iosjournals.org]
Şərqi Avropa	Orta	Demokratiya əsaslı təhsil islahatları	[muse.jhu.edu]
Efiopiya	Aşağı	Struktur problemləri səbəbilə məhdud tətbiq	[arjess.org]

Nəticə / Conclusion

Aparılan təhlillər göstərir ki, Con Dyuinin təhsil fəlsəfəsi müasir pedaqoji yanaşmaların formalaşmasında fundamental rol oynamağa davam edir. Onun təcrübəyə əsaslanan öyrənmə və demokratik təhsil konsepsiyası təhsili biliklərin sadə ötürülməsi prosesindən çıxarır, şagirdin aktiv iştirakı, sosial qarşılıqlı əlaqə və real həyat təcrübələri üzərində qurulan dinamik sistemə çevirmişdir. Müasir tədqiqatların nəticələri də təsdiqləyir ki, Dyuinin pedaqoji baxışları XXI əsrdə dialoji, iştirakçı və demokratik tədris modellərinin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərməkdədir.

Con Dyuinin pedaqoji xəttinin mərkəzində uşağın sosial cəmiyyətin aktiv üzvü kimi formalaşdırılması dayanır. Bu yanaşma şagirdin maraqlarının öyrənmə prosesinə inteqrasiyasını, təcrübəyə əsaslanan bilik yaratma prosesini və sosial məsuliyyət hissinin gücləndirilməsini əsas hədəf kimi müəyyənləşdirir.

Bununla belə, Dyui modelinin praktik tətbiqi müəyyən çətinliklərlə müşayiət olunur. Təcrübəyə əsaslanan öyrənmə mühitinin qurulması, inkişafın qiymətləndirilməsi və kurikulumun proses yönümlü şəkildə təşkili bir çox təhsil sistemlərində metodoloji və struktur çətinliklər yaradır. Bu tənqidlərə baxmayaraq, Dyui müasir təhsil nəzəriyyəsinin ən nüfuzlu fiqurlarından biri kimi qalır və pedaqoji praktikaya təsiri davam edir.

Ənənəvi müəllim mərkəzli tədris modellərinə üstünlük verilməsi, müəllimin otoritar fiqur kimi qəbul edilməsi və demokratik sinif mədəniyyətinin zəif olması təcrübəyə əsaslanan öyrənmə mühitinin formalaşmasını ləngidir. Bu, Dyuinin tələb etdiyi dialoji və interaktiv sinif atmosferinin yaranmasına mane olur.

Tədqiqat üzərindən aparılan təhlilləri ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, Dyuinin təhsil fəlsəfəsi:

- global miqyasda müasir tədris sistemlərinin nəzəri əsasını təşkil edir;
- tətbiqin uğuru təhsil sisteminin demokratikliyindən, müəllim hazırlığından və təhsil müəssisəsinin yerləşməsinin mental dəyərlərindən asılıdır;
- inkişaf etməkdə olan ölkələrdə struktur və mədəni baryerlər səbəbilə tətbiq məhdud olsa da, nəzəri potensial yüksəkdir;
- ABŞ, Braziliya və Avropanın bir sıra ölkələri Dyui fəlsəfəsini ən intensiv şəkildə tətbiq edən regionlardır.

Nəticə olaraq, vurğulamaq olar ki, Dyuinin təhsil fəlsəfəsi həm nəzəri, həm də praktik baxımdan aktuallığını qoruyan bir çərçivə olaraq global təhsil mühitini formalaşdırmağa davam edir.

Məqalənin aktuallığı. Müasir dövrdə məktəbəqədər təhsil sahəsində baş verən pedaqoji islahatlar uşaq mərkəzli, demokratik və təcrübə yönümlü təlim

modellərinə keçidi sürətləndirmişdir. Bu kontekstdə Con Dyuinin təhsil fəlsəfəsi XXI əsr təhsil standartları, xüsusən sosial-emosional inkişaf, kompetensiya əsaslı kurikulum və layihə əsaslı öyrənmə tələbləri ilə yüksək səviyyədə səsleşir. Dyuinin “təcrübəyə əsaslanan öyrənmə”, “demokratik sinif mühiti”, “uşağın fəal sosial subyekt kimi formalaşması” ideyaları hazırkı pedaqoji trendlər və UNESCO-nun erkən yaş təhsili üzrə strateji prioritetləri ilə uyğunluq təşkil etdiyi üçün mövzu həm nəzəri, həm də praktik baxımdan aktuallığını qoruyur. Bu baxımdan, Dyui modelinin yenidən nəzərdən keçirilməsi və müasir təhsil sisteminə uyğun adaptasiyası aktuallıq kəsb edir. Tədqiqat həm də Dyuinin konsepsiyasının müxtəlif ölkələrdə tətbiq səviyyələrini müqayisə etməsi ilə diqqət çəkir və milli təhsil sisteminin inkişafı üçün yeni istiqamətlər müəyyən etməyə imkan yaradır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi Con Dyuinin təhsil fəlsəfəsinin yalnız nəzəri aspektlərinin deyil, həm də müxtəlif ölkələrdəki real tətbiq mexanizmləri ilə müqayisəli şəkildə təhlil olunmasında özünü göstərir. Məqalə Dyuinin ideyalarının məktəbəqədər təhsildə istifadə olunmasında mövcud olan metodoloji boşluqları və praktik tətbiqdə qarşıya çıxan çətinlikləri sistemli şəkildə qiymətləndirir. Bu, mövcud ədəbiyyatdan fərqli olaraq, Dyuinin modelinin tətbiqi üçün konkret şərtləri və məhdudiyətləri daha dəqiq şəkildə müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Tədqiqat həmçinin Dyuinin klassik praqmatist yanaşmasını müasir konstruktivist və təcrübəyönümlü öyrənmə nəzəriyyələri ilə əlaqələndirərək yeni elmi mövqe formalaşdırır. Məqalədə Dyui fəlsəfəsi ilə məktəbəqədər təhsil kurikulumunun komponentləri arasındakı əlaqələr ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə əsaslandırılır və bu sahədə elmi diskurs genişləndirilir. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, Dyuinin nəzəri müddəaları qlobal və yerli kontekstlərin müqayisəsi əsasında yenidən interpretasiya olunur və praktiki tətbiq üçün elmi əsaslandırılmış tövsiyələr təqdim edilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təcrübə əsaslı və uşaq mərkəzli tədris modelinin tətbiqi üçün metodoloji əsaslar yaratması ilə müəyyən olunur. Dyuinin pedaqoji prinsipləri əsasında müəllimlər üçün interaktiv öyrənmə mühitlərinin qurulması, oyun və fəaliyyət əsaslı təlim texnologiyalarının tətbiqi, uşaqların sosial-emosional inkişafını dəstəkləyən yanaşmaların formalaşdırılması üçün konkret istiqamətlər təqdim edilir. Məqalədə təqdim olunan nəticələr müəllim hazırlığı və ixtisasartırma proqramlarının təkmilləşdirilməsi üçün də əhəmiyyətlidir. Dyuinin vurğuladığı refleksiya, müşahidə, problem həlletmə və interaktiv tədris bacarıqlarının inkişafına yönəlmiş metodik tövsiyələr pedaqoji kadrların peşəkar hazırlıq səviyyəsini yüksəltməyə imkan verir. Kurikulum tərtibatçıları üçün tədqiqatın dəyəri ondadır ki, burada şagird mərkəzli, fənlərarası və təcrübəyönümlü proqramla-

rın hazırlanması üçün elmi əsaslandırılmış model təklif edilir. Qlobal təcrübənin müqayisəsi isə milli təhsil sistemində hansı Dyui metodlarının elementlərin daha effektiv şəkildə adaptasiya oluna biləcəyini müəyyənləşdirməyə yardımçı olur. Nəhayət, tədqiqat məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların hüquq və azadlıqlarına əsaslanan demokratik öyrənmə mühitinin qurulmasına metodoloji töhfə verir. Bu, uşaqların özünüifadə, iştirakçılıq, tənqidi düşünmə və sosial ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına xidmət edərək praktiki nəticələr yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. Bayramov, Ə., Əlizadə, Ə. (1989). Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: "Maarif" 260 s.
2. Cabbarov, R.V. (2022). Yaradıcılıq psixologiyası (dərs vəsaiti). Bakı: OPTiMiST MMC, 260 s.
3. Antonio, R.J., & Kellner, D. (1992). Communication, Modernity, and Democracy in Habermas and Dewey. *Symbolic Interaction*, 15(3), s. 277–297. DOI: <https://doi.org/10.1525/si.1992.15.3.277>
4. Dewey, J. (1934). *Art as Experience*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
5. Dewey, J. (2019). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. Monrovia, IN: Bumbershoot Books, 190 s.
6. Dewey, J. (2000). *Demokratiya i obrazovaniye*. İngilis dilindən tərcümə. Moskva: "Pedagogika-press", 357 s.
7. Dewey, J. (1897). *The Psychology of Effort*. S. 1.
8. Dewey, J. (2026). John Dewey. Biography, philosophy, pragmatism, & education. <https://www.britannica.com/biography/John-Dewey> Encyclopaedia Britannica.
9. Gutek, G.L. (2014). *Philosophical, Ideological and Theoretical Perspectives on Education*. Boston: Pearson Central Publishing.
10. Sullivan, P. (1966). John Dewey's Philosophy of Education. *The High School Journal*, 49(8), s. 391–397. URL <http://www.jstor.org/stable/40366240>
11. Toulmin, S. (2008). *The Collected Works of John Dewey, 1882–1953*. Carbondale: Southern Illinois University Press.